

Aki a metaforára tette fel az életét

■ *Baka István: Publicisztikák, beszélgetések. Szerkesztette Bombitz Attila. Baka István Művei III. Tiszatáj Könyvek, Szeged, 2006. 352 oldal, 2850 Ft*

A legújabb líratörténeti összefoglalások már több ízben és valóban teljes joggal figyelmeztettek rá, hogy miközben a magyar költői nyelv legutóbbi fordulatainak talán legmeghatározóbb poétikai teljesítményei (Tandorié, Petrié, Oraveczé, Kukorelyé) határozottan szakítani igyekeztek, illetve igyekeznek a túlfeszített és monumentális képes beszéddel, s az alulstilizálás, a hangsúlyozott egyszerűség, már-már az áttetszőség eszményének irányába mozdultak el, addig voltak néhányan, akik – elsősorban kortárs vagy közel-kortárs orosz irodalmi mintákat követve – nem a képes beszéd látványos kerülésével és következetes mellőzésével, hanem a trópusok tradicionális alkalmazási szabályainak nem kevésbé radikális, mert hasonlóképpen következetes és látványos újraszervezésével kívánták meg kiheverni (Bodor Béla szavaival élve) „a képrészesség másnapját”. Ennek a némiképp háttérbe szorult, s a 80-as évek elejére tulajdonképpen majdhogyanem teljesen ki is merült orosz iránynak kétségtelenül egy ké-

sei nagy alak, az 1975-ben indult Baka István a legrangosabb képviselője. Baka publicisztikáinak és interjúinak Bombitz Attila által összeállított kötet, azt hiszem, elsősorban azért fontos olvasmány most, mert teoretikus szinten is segít bemérni annak az alternatív poétikai javaslatnak a horderejét és hatókörét, amely a költő verseinek olvasása közben ma is várhatóan, de vitathatatlanul meggyőzőnek mutatkozik.

Nem csupán arra gondolok, hogy a kötet első („*Felhő felől gyűrva jaggat...*”: az orosz költészet mártírúna), illetve második (*Portrévázlatok az orosz költészetből*) ciklusa szinte hiánytalanul alkotja meg egy igazán profi olvasó: egy nagy műfordító saját orosz irodalmi kánonját (Puskin, Dosztojevszkij, Gumiljov, Jeszenyin, Mandelstam, Cvetajeva, illetve Hodoszevics, Arsenyij Tarkovszkij, Szosznoza, Brodskij, Vendlova, Gennadij Ajgi). Hanem arra is, hogy ezekből a döntően a '90-es évek elején keletkezett, túlnyomórészt napilapokban megjelent rövid írásokból világos lesz, hogy az orosz költészet meghatározó elménye hogyan veyült el s hogyan kombinálódott másnyelvű költő, illetve prózai, továbbá zenei hatásokkal (Kadijszki, Lorca, Bellman – Széchenyi, García Márquez, Hrabal –

Falla, Liszt, Mahler *Az idő térképjelei* című fejezetben), s hogy milyen volt az életmű szűkebb, irodalmi (Balla Zsófia, Hervay Gizella, Kormos István, Zalán Tibor, Ilia Mihály), illetve tágabb, esetenként képzőművészeti (Pataki Ferenc, Benes József, Iványi Gábor, Huszár Lajos) kortárs környezet. Továbbá arra, ahogyan – a kései tárcaciklusokban: *A háosz árváiban*, illetve *Bakó András történeteiben* – teljesen egyértelművé válik a szóképek történetteremtő ereje, s ahogyan aztán ezáltal radikálisan újraolvasódnak az életműsorozat előző kötetében összegyűjtött prózai és drámai darabok is. Leginkább pedig természetesen arra, ahogyan a *Kincskevesőbe* írt piciny versértelmezésekből (például a *Beszélgés arról, hogy szép-e a krumplipaprikás és hogy táltos-e a villanyvasaló* címűből) és a hosszabb-rövidebb interjúkból apránként kibomlik egy szóképközpontú költői nyelv (szinte teljes) elmélete és (némiképp vázlatosabban kifejtett) története.

A kiindulópont a szétszerelt és végigvitt metafora: az *allegória*. „A kép számomra nem díszítőelem és nem illusztrált gondolat, hanem a versbeli valóság alapelve, ezért tartom szükségesnek, hogy egy versen belül a képek azonos motívumkörből vétesse- nek. Még pontosabban: legyen egy

motívumköre a metaforák »hasonlónak« és egy másik a »hasonlítottaknak«, ezáltal próbálok megteremteni a látvány és a mögöttes tartalom egységét.” („*Közösségre vágyakozom*”, Beszélgés Görömbei Andrással, 1979) Ez az irtózatossan szigorú, s szigorával magát az írást is megnehezítő, szinte ellehetetlenítő program a nyolcvanas évek közepén vetkőzi le a maradéktalanul totalizálható egység ideáit: a szemléleti világegység elől eltűnik a „végső” jelző. „Ha elfogadjuk azt, hogy »minden egész eltörtött«, akkor ezekből a cserépekből építsük fel vagy ne építsük fel világképünket, de ne úgy emeljünk föl egy cserépdarabot, mintha az az egész világ lenne.” („*Akkor vagyok a legszemélyesebb, amikor álarcot veszek föl*”, Beszélgés Vecsernyés Imrével, 1985) Ezt a még mindig *metafora-központú* szemléletet pedig a fordítás gyakorlati, majd, 1990 körül a Yorick-versek, később pedig a fordítás-szimulákrumok, a nem létező mintát követő (276.) Pehotnij-kötet bomlasztják végképp fel. Még mindig a metafora alkotja meg a megértendő világot. De a megértés és a transzcendenciával létrejövő együttélő már a nyelv adománya. A metaforikusságot és a szoros allegorizist szétbomlasztja az alliteráció, a szójáték és a zene. (*Nyelv által a vi-*

lág, Beszélgés Balog Józseffel, 1994 – a kötet talán legfontosabb szövege.) A régi tervezetnek a *Döbling* a betetőződése: „[a] Döblinget én nem azért tartom sikeresnek, mert a világszemléletem tökéletesen kifejeződött benne, hanem, mert szakmailag ott jutottam el arra szintre, hogy végig tudtam csinálni egy metaforából tökéletesen egy verset”. Ettől kezdve azonban a versek már nem a metaforára, hanem az *iróniára* épülnek. Az iróniára, ami – itt – a kiábrándulásról szól. („*Nem tettem le a tollat...*”, Beszélgés Zalán Tiborral, 1994)

A maradéktalanul megszervezett allegóriától a nyelvjátékok által generált, illetve megkérdőjelezett metaforákon át a kiábrándulás kathartikus iróniájáig: azt gondolom, ezek a szövegek, főként: beszélgetések egy olyan nagyszabású önértelmező történetet mondanak végig (folyamatosan érintve a három a alaptémát: Szekszárdot, a fordítást és a transzcendenciához való nyelvi viszonyt), amely mellett, hogy jócskán finomítja az *orosszágról* fennálló irodalomtörténeti narratívákat, nagyban segítheti az életmű átfogó újraolvasását, s értetőbbé tehet olyan kései nagy remekműveket, mint például az *Egy csepp méz*. Érthetetlennek tartom ugyanakkor, hogy (amint a kiadói *errata* is jelzi: az utolsó megállapításával ellentétben) végül is hogyan maradhatott ki a kötetből a Farkas Pállal készített interjú, valamint hogy miért szerepel két beszélgetés is szerkesztetlen változatban – e hibákat, hiányságokat a nagyon esedékes kritikai kiadásnak kell majd orvosolnia.

GAJDÓ ÁGNES:

„lapozz föl engem és leszek”

■ *Égtájak célkeresztjén. Tanulmányok Baka István műveiről. Szerkesztette Bombitz Attila. Tiszatáj Könyvek, Szeged, 2006. 226 oldal, 1980 Ft*

Baka István halálának tizedik évfordulóján, 2005. szeptember 20-án emlékszóba nyílt szülővárosában: Szekszárdon, a Babits-házban, megjelent az életműsorozat második kötete *Próza, dráma* címmel. A Baka István Alapítvány a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karával és a Grand Caféval közösen 2005. szeptember 23–24-én konferenciát rendezett, melynek szerkesztett anyaga a költő egyik verseskötetének címét kölcsönözve látott napvilágot.

A konferencián Ilia Mihály mondott megnyitóbeszédet (az „*Égtájak célkeresztjén*” kötetben ez előzi meg a szerkesztői előszót), melyben arról szólt, hogy eljött a tudományos vizsgálódások ideje, a kortársak számára oly kedves, ám a műnek sokat ártó kultuszt és legendát felváltja a tudomány, s a Baka-életmű „elindulhat az önérvényesítés útján”. (8.)

A kötet öt fejezetből áll: „*Égtájak célkeresztjén*”; „*Dance macabre*”; „*S alóla kitépszik Oroszhoz...*”; „*Beavatások*”; „*Talált kincs*”. A szerzők névsora garancia arra, hogy olyan színvonalas írásokat olvashatunk, melyek kritikus szeretettel, értőn közelítenek az életműhöz.

Bedececs László a korai és az utolsó Baka-kötetek közt poétikai és nyelvi különbségeket vizsgálja *Leveszél nyelv* című írásában. Összefoglalásként megállapítja, hogy Baka az utolsó kötetek verseiben „szinte felszabadul a rá nehezedő költészeti örökség terhe alól” (19.), kiszólásokkal szakítja meg a korai versek zárt, monologikus szövegeit, és nyitott, párbeszéd-képes költői nyelvet hoz létre. Itt idézhetjük föl azt a kijelentést, melyet Baka 1995. augusztus 1-jén, a vele készült utolsó interjúban tett: „...gyógyulni kellene nagyon, nagyon gyógyulni. Aztán új hangon megszólalni.” (In: Baka István: *Publicisztikák, tanulmányok*. Tiszatáj Könyvek, Szeged, 2006. 342.)

Füzi László párhuzamot von Baka és József Attila között, mondván, hogy „...mind a szerzőnek a saját életéről és költészetéről mondott szavai, mind pedig az erről a költészetről keletkezett értelmező-kritikai irodalom rendkívül magas színvonalú volt, s a két oldal olyan egységet képez, amelyen talán csak József Attila versei, elméleti írásai és a verseiről

írott tanulmányok, kritikák között jött létre”. (31.)

Tágabb kontextusban vizsgálja a Baka-műveket Fried István, akinek *Árnyak közt mulandó árny* címmel 1999-ben jelenít meg tanulmánykötetét a költő lírájáról. Az abban olvasható „minden mű minden művel valamilyen módon összefügg” kijelentés igazsága a dolgozatban is megmutatkozik.

A „*Dance macabre*” című fejezetben Arisztotelészről indulva a magyar költészetben megjelenő évés-téma különféle változatait mutatja be Bazsányi Sándor, s a Baka-versekben fellelhető zabálás-felzabáltatás motívumot értelmezi. Nagy Márta azokat a Baka-verseket veszi sorra, amelyek alapmetaforájának egyik eleme a világ vagy a világegyetem. Zárószavában megállapítja, hogy a költő által versbe vetített terek „az isteni teremtés csodáját jelenítik meg” (75.), az egyetlen elenpont a költői világteremtés lehet: „a szavak rendje, a megformáltság és a tudatosan, átgondoltan felépített nyelvi, poétikai struktúra”. (75.)

Szigeti Lajos Sándor a *Halál-boleró* című versről szóló tanulmányában a haláltánc műfajt és a zene motívumának fontosságát vizsgálja tágabb, világirodalmi párhuzamokat is felvilágosító összefüggésben, megemlítve Ravel *Boleróját*, Saint-Saëns *Haláltánc* című zenei darabját, valamint Liszt Ferenc és Weöres Sándor *Haláltáncát*. E fejezet része Valastyán Tamás írása, melyben a Baka-versek apokrif jellegét bizonyítja, s a halál különféle megjelenési formáit mutatja be, Németh Zoltán pedig Baka és Tózsér Árpád költészetének összehasonlító vizsgálatát végzi el.

Az 1994–95-ben született *Orosz triptichon* egyik darabját, a *Jeszenyin Anglettere-ben* című verset szedi ízekre Bagi Ibolya. Szőke Katalin Baka Brodskij-fordításairól szól, s rámutat arra, hogy a költő „rendkívül pontosan adja vissza a prozodiát, a vers ritmusát és strófaszervezetét (...), sőt még azt is, ahogyan Brodskij a klasszikus mértéket és a szabadverset elegyíti”. (137.) Schein Gábor a Szytepan Pehotnij-ciklust vizsgálja, Fenyő D. György pedig e ciklus egyik versét, a *Társbérleti éjt* elemzi, amely „a század vége felől megfogalmazott vízió a huszadik századról”. (171.)

Baka István prózáját tekinti át Bombitz Attila, s dolgozatának függelékében közli a *Fantasztikus szimfónia* című kisregényből kéziratban maradt néhány oldalt. A költő tervei szerint az öt tételes, azonos című Berlioz-mű

szerkezetét követte volna a kisregény. Baka prózaírásáról szól Faragó Kornélia tanulmánya is, melynek nyitómondata sokatmondó: „A Baka-próza talán legátfogóbb íve a múlt-perspektíva mélyét és a jövő-perspektíva

végén túli pontokat köti össze.” (191.) Olasz Sándor a *Szekszárdi misét* mint látomásos prózai szöveget értelmezi, s megállapítja, a regény „formatörténetileg éppúgy sorolható a csodatörténetek, álomelbeszélések és fantasztikus látomások közé, mint a pszichogramma korrajzi és társadalomtörténeti elemeket vegyítő regénytípushoz”. (207.)

A kötet záró darabja a *Baka István szerkesztő úr* című írás, melyben Kovács Lajos író, az egykori *Kincskeveső* egyik külső szerkesztője emlékezik az

irodalomkínáló, a rovatújtó, a tehetségkereső Bakára, akinek szenvedélye volt a gyermek- és iskolamozgalom.

Baka István költészete, próza- és drámaírói, publicisztikai munkássága még mindig nem része a szélesebb irodalmi köztudatnak, még mindig nem nyerte el méltó helyét. Ahhoz, hogy ez megtörténjen, szükség van konferenciákra, tanulmánykötetekre, arra, hogy szélesebb olvasóközönség ismerje meg a Baka-műveket. Hogy beteljesedjen a költő versbeli kívánsága: „lapozz föl engem és leszek”.

Támogassa a Cirko-Gejzír mozit.

Vásároljon Ön is éves bérletet.

A Cirko-mozibérlettel egy évig korlátlan számú filmet nézhet meg.

Bérletet vásárolhat (12.000 Ft): Művész, Szindbád, Örökmozgó, Kultplex, Puskin, Taban, Uránia, Irók Boltja, Trafó, Europa, Bem, Odeon

A Cirko-Gejzír mozi közhasznú alapítványa az alábbi bankszámlára fogad adományokat: 10800014-20000006-10462197

Budapest, V. Balassi Bálint u. 15-17. 06-1-2691915, cirko@t-online.hu, www.cirkogejzir.hu Médiamogatók